

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLU VƏ MİLLƏTÇİLİK İDEYALARI

Fatimə Əmrah qızı Qurbanova
Azərbaycan Universiteti
Fatimequrbanova94@gmail.com

Xülasə

XIX əsrin II yarısında başlayaraq Azərbaycanda kapitalizmin inkişafı, milli burjuaziya və fəhlə sinfinin formalaşması kimi hadisələr Azərbaycan millətinin təşəkkülünə gətirib çıxardı. Artıq mətbuatda “millət” anlayışı işlədilməyə başlandı. “Azərbaycan milləti” anlayışına isə ilk dəfə “Kəşkül” qəzetində rast gəlinir.

Dövrün liberal baxışlı ziyalıları da xalqın maariflənməsi yolunda mübarizə aparmışdır. Həmin tarixi şəxsiyyətlərdən biri də Əhməd bəy Ağaoğlu idi. Ağaoğlu istər yazdığı əsərləri, istərsə də çıxışları ilə xalqımızda milli şüuru oyatmaq, milli özünüdərək kimi proseslərin baş verməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Açar sözlər: Əhməd bəy Ağaoğlu, “Bizim millətçilər”, “Novoye vremya”, “Difai” partiyası, milli məsələ.

Summary

Beginning in the second half of the 19th century, events such as the development of capitalism in Azerbaijan, the formation of the national bourgeoisie and the working class led to the formation of the Azerbaijani nation. The concept of "nation" has already been used in the media. The concept of

"Azerbaijani nation" is found for the first time in "Kashkül" newspaper.

Liberal-minded intellectuals of the time also fought for the enlightenment of the people. One of those historical figures was Ahmet Bey Agaoglu. Agaoglu, whether in his writings, articles, or speeches, had invaluable services in awakening national consciousness and national self-awareness in our people.

Key words: Ahmet Bey Agaoglu, "Our nationalists", "Novoye vremya", "Difai" party, national issue.

Əhməd bəy Ağaoğlunun siyasi fəaliyyətinin əsas tədqiqat obyekindən biri də milli məsələ idi. Müəllifin millətçilik haqqında olan düşüncələri hələ Fransada təhsil aldığı dövrdə formalaşmağa başlamışdı. "Kavkaz" və "Kaspi" qəzetlərində çap olunan məqalələrində bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun millətçiliklə bağlı düşüncələrinə Avropa, Rusiya və Türkiyədə olan fikir cərəyanları təsir göstərmişdi (4, səh. 66).

Müəllifə görə, hər bir millətin tarixi bir sıra "təbii qanunlara" tabedir. Həmin qanunlardan başqa nəşə iş görülsə, artıq fayda verməz. Əhməd bəy yazırdı ki, bu qanunlardan ən önəmlisi isə millətin müəyyən tarixi dövrləri keçməsidir (3, səh. 156).

Ağaoğlu yazdığı əsərlərində həmişə digər millətlərin milli ləyaqətinə hörmət edilməli olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır. O qeyd edirdi ki, "vicdanlı milliyyətçi" özünə məxsus olanları qorumalı və digər millətlərə qarşı zorakılığı da rədd etməlidir (4, səh. 70-71).

Ağaoğlunun bu mövzu ilə bağlı əsas məqaləsi 1905-ci ildə çap olunmuş "Bizim millətçilər" adlı məqaləsi idi. Müəllif məqalədə "millət" anlayışını izah etmiş, milli məsələyə öz yanaşmasını qeyd etmişdir. Ağaoğlu xalqın özünüdərk etməsində əsas amil olduğunu vurğulayaraq qeyd edirdi: *"... Mən həтта elə düşünürəm ki, bəşəriyyətin təkamül tarixində millətçilik insanın mənəviyyatında dindən sonra ikinci böyük mərhələdir. O, tarixdə çox böyük igidliklərin mənbəyi olmuş və hələ də olacaqdır. O olmasaydı, bir çox xalqlar hələ də yadların zülmü altında inləməkdə davam edəcəkdlər"* (3, səh. 127).

Həmçinin, Əhməd bəy məqalədə xalqlar arasında düşmənçilik, milli ədavətin yaradılması siyasətinə qarşı olduğunu vurğulayır. Müəllif bu haqda yazır: *"türkləri vaxt var ikən (...) erməniləri, bolqarları, serbləri və başqa xırda xalqları milliyyətlərindən döndərə bilməməkdə və onlara islamı qəbul etdirməməkdə təqsirləndirən "Novoye vremya" icmalçısı açıq-aşkar milli ayrı-seçkilik və düşmənçilik xətti yeridir, rusları totalitarizmə çağırırdı"* (3, səh. 129).

Əziz Mirəhmədov yazır ki, Ağaoğlunun bu məsələlərin həlli baxımından ən müsbət işi "Novoye vremya" publisistlərindən M.Menşikov, N.Engelqart, A.Matyuşevski və Kruşevanın Rusiyada və Şərqi Avropada yaşayan xalqların, habelə türklərin milli inkişafı haqqında velikorus şovinizmi mövqeyindən yazıb yaydıqları müddəaları pisləməsidir. Onlar Qafqaz müsəlmanları üçün bir neçə cəhətdən zərərli və təhlükəli idi: Puşkin və Lermontovun mərflik, sədaqət, igidlik, şücaət məskəni kimi ehtiramla təsvir etdikləri "sevimli Qafqaz"ın şöhrət çələngi ayaqlar altına salınırdı (3, səh. 128).

Məqalə ümumilikdə dövrün publisistlərinin qərəzli münasibətlərinə, həmçinin, müsəlman aləmi haqqında olan böhtanlarına qarşı tutarlı cavab idi.

"Səbəb yenə özümüzük" adlı digər məqaləsində Əhməd bəy xalqın öz mənafeyini müdafiə etməsinin zəruriliyini vurğulamışdır. Rusiyada müsəlmanlara qarşı olan münasibətə biganə qalmayaraq yazırdı: *"Rusiya müsəlmanları sayca çox olsalar da, ruslar bizi bir qoyun sürüsü kimi hesab edib qoyuna layiq olan müamilədə bulunurdular və haqları da var idi. Çünki, bir tayfa ki, öz gücünü, öz zorunu, öz ixtiyarat və hüququnu bilməyə vaqəən də qoyun sürüsü kimi bir şeydir. Ümumən Avropada və xüsusən Rusiya kimi idareyi-müstəbidə ilə idarə olunan bir cahil və nadan məmləkətdə ehtiram və hörməti fəqət zora, gücə, qüvvətə edirlər"* (3, səh. 135).

1904-cü ildə yazdığı "Qafqazda milli məsələ" adlı məqaləsində müəllif Qafqaz ərazisində milli məsələnin meydana çıxmasını kapitalizmlə bağlı olduğunu qeyd edir. Xalqlar arasında yarananan parçalanma və nifrətin gələcəkdə Qafqazda ağır nəticələrə yol açacağını yazırdı (4, səh. 73).

Əhməd bəy Ağaoğlunun millətimiz üçün gördüyü müstəsna xidmətlərindən biri də 1905-1906-cı illərdə ermənilərin törətdiyi qırğınların qarşısının alınması idi. 1905-ci ildə Bakıda ermənilərin törətdiyi qırğınların ilk günlərindən şəhər rəhbərlərinə müraciət etmiş və toqquşmaların dayandırılması üçün tədbirlərin görülməsini tələb etmişdi.

Lakin hadisələrin sonrakı gedişində rus məmurlarının bu toqquşmaya bilərəkdən göz yumduğunu vurğulayaraq yazır: *“Bir adamı, bir qulluqçunu öz millətinə xidmət etməyə və ya öz insafına görə iş görməyə qoymayıb vicsansızlığa, ədalətsizliyə dəvət edən terror davam edərsə, bizim vilayətdə nə hürriyyət, nə ədalət, nə də bərabərlik əmələ gələ bilər”* (4, səh. 76).

Yusuf Akçura qeyd edir ki, Ağaoğlu hələ 1905-ci ildə “Fədai” adlı gizli cəmiyyət təşkil etmişdi. Cəmiyyət ermənilərin törətdiyi qırğınlara müqavimət göstərərək toqquşmaların qarşısını almağa çalışmışdır (1, səh. 223).

Lakin hadisələrin sonrakı gedişində qırğınlar kütləvi xarakter almağa başlayır. Belə bir tarixi şəraitdə xalqımızı erməni qırğınlarından qoruya biləcək partiyanın yaradılması zəruri hal almışdı. N.Şeyxzamanlı öz xatirələrində yazır: *“Əhməd bəy Ağayev Gəncəyə gəldi və Cümə məscidində camaatla görüşdü. (...) Ağaoğlu minbərin ikinci pilləkəninə çıxaraq, xalqa müraciət etməyə başladı: Möhtərəm gəncəlilər, türklərlə ermənilər arasında baş verən son hadisə hamımızı pərişan etdi. Nə müsəlmanlıq, nə də insanlıq belə vəhşi hərəkətə razı ola bilməz”* (2, səh. 1).

Müzakirələrdən sonra Əhməd bəy Ağaoğlunun başçılığı ilə “Difai” partiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul edilir. Dövrün ictimai-siyasi xadimlərinin partiyanın yaranmasında böyük rolları olmuşdur. Ələkbər bəy Rəfiyəbli, Ələkbər və Ələsgər Xasməmmədli qardaşları, Nəsib bəy Yusifbəyli, həmçinin doktor Həsən bəy Ağaoğlu da partiyanın başında dururdu.

Partiyanın əsas məqsədi həm xalqı maarifləndirmək, həm də hakim dairələrin zülmündən qorumaq və ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərin qarşısını almaq idi. “Difai”nin “Daşnaksütyun”un mürtəce fəaliyyətində fərqi bu idi ki, o, hücumla məruz qalan və hüquqları tapdalanan yerli müsəlman əhalisinin birlik-həmrəylik arzularının ifadəsində yaranmış və müdafiəni başlıca şərt kimi qəbul etmişdi (2, səh. 2).

Ümumilikdə “Difai” partiyası ermənilərin törətdiyi qırğınların qarşısını almaqla bərabər ictimai-siyasi fikir tariximizdə də önəmli rol oynamışdı. Partiyanın tərkibində olan ziyalılarımız daha sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasında yaxından iştirak etmişdilər.

Nəticə etibarlı ilə Əhməd bəy Ağaoğlu milli mələsəyə hər zaman xüsusi önəm vermişdir. Ağaoğluya görə millətçilik bəşəriyyət tarixində ən vacib mərhələlərdən biri olmuşdur. Millətçiliyin xalqın inkişafında əsas amil olduğunu göstərmişdir. Həmçinin xalqlar arasında olan milli ayrı-seçkilik siyasətinin də sonda düşmənçiliklə nəticələndiyini qeyd edən müəllif bu siyasətin gələcəkdə ağır nəticələrə səbəb olacağını yazmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Akçura Y. Yeni türk dövlətinin öncüləri (1928 yılı yazıları). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, 260 s.
2. Anar T. “Difai” partiyası: Antiterror mübarizədən cumhuriyyətə gedən yol. Xalq qəzeti, 28 noyabr 2014, N 260, 6 s.
3. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı, Ərgünəş, 2014, 264 s
4. Səidə Ə. Türk dünyasının mübariz mütəfəkkiri. Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 296 s